

УДК 929[314.743]”1940/1950”

І.МАЗЕПА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ
ЕМІГРАЦІЇ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ
(друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.)

Розглядаються важливі аспекти багатогранної діяльності видатного українського громадсько-політичного діяча першої половини ХХ ст. І.Мазепи

Освещаются важные аспекты многогранной деятельности выдающегося украинского общественно-политического деятеля первой половины ХХ ст. И.Мазепы.

The aspects in this article are considered of many-sided activity Isaac Mazepa famous Ukrainian political figure first half of twenty century.

Ключові слова: Україна, українська еміграція, суспільно-політичне життя, історія.

Сучасний етап державотворення в Україні потребує глибокого вивчення, осмислення і наукової оцінки нашої історії. Одним з важливих завдань української історичної науки є переосмислення ролі особи в боротьбі за державну незалежність. Особливо це стосується тих діячів громадського, політичного, культурного, наукового життя країни, які силою обставин змушені були залишити Вітчизну, але в еміграції активно боролися за відновлення незалежної української держави. Висвітлення їхньої діяльності в часи радянського режиму з цілком зрозумілих причин було заборонено, але сьогодні потребує не лише відродити забуті імена, а й визначити кожному належне місце в історії України.

Метою цієї статті є висвітлення суспільно-політичної діяльності І.Мазепи в еміграції другої половини 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст., пошуку ним шляхів відновлення незалежності України.

Наприкінці Другої світової, щоб не потрапити до рук радянських спецслужб, І.Мазепа переїхав до Західної Німеччини. Оселившись в місті Аугсбург він продовжив упорядковувати матеріали для праці „Підстави нашого відродження”, яку розпочав ще в Празі.

В цій роботі І.Мазепа, проаналізувавши історичний розвиток українського народу, зробив висновок про нежиттєздатність диктаторських

ідеологій в українському суспільстві. Також він знову повернувся до головної внутрішньої причини поразки визвольної боротьби – стану української еліти. На думку І. Мазепи, відсутність розвинених „вищих верств” в українському суспільстві була головною причиною неуспіхів українських визвольних змагань: „Наша тодішня провідна верства була не в стані зробити більше того, що могла, – так само, як молода, незріла людина в своїй праці, звичайно, не може зробити стільки, як людина доросла. Тому й причини наших минулих невдач мусимо шукати не в тих чи інших окремих особах або політичних ідеологіях, а в першу чергу в загальному мало відрадному стані нашого суспільства, як спадщині довгої попередньої неволі під владою царської Росії” [1, с.175]. Проаналізувавши проблеми розвитку української інтелігенції, він намагається з’ясувати підстави відродження українського народу в ХІХ-ХХ ст. „Без такої докладної аналізи історії розвитку української еліти, – переконаний І. Мазепа, – годі скільки-небудь правильно підійти до вирішення цієї центральної проблеми нашого визволення” [1, с.7]. Підсумовуючи свої роздуми він робить висновок: „Проблема визволення України – це насамперед проблема загального культурного, соціального і політичного піднесення нашого народу та створення української незалежно розвинутої провідної верстви” [2, с.161].

Розмірковуючи над майбутнім пострадянської України І. Мазепа зазначав, що українцям доведеться вибирати „лише між двома головними формами суспільного ладу: демократією і диктатурою”, а форми державного правління – республіка та монархія „покриваються цими системами суспільного ладу” і не відіграють вирішальної ролі. На його думку, демократичний шлях розвитку української держави найбільше співвідносився з її історичними традиціями і політичним устроєм повоєнного світу. „Іншого шляху для нашого визволення нема і не може бути: якщо наш народ хоче визволитися з-під опіки деспотичної Москви, то його життєвим завданням є виховувати своїх членів в дусі наших національних традицій – європейського демократизму, а не московського деспотизму. – Переконував І. Мазепа. – Тільки в демократичних порядках на Україні єдиний шлях для всебічного та успішного розвитку наших національних сил” [2, с.141].

У післявоєнні роки І. Мазепа не полишив політичної діяльності. Він брав активну участь у консультаціях українських політичних сил, які мали на меті створити єдиний державний центр. Результатом цих консультацій стала міжпартійна нарада 19 квітня 1947 р. у Майнц-Кастелі на якій було вирішено створити Українську Національну Раду – передпарламент УНР в екзилі. Представники українських партій обрали І. Мазепу головою Підготовчої комісії для створення УНРади. Завданням комісії було

вироблення статуту новостворюваної установи, залучення якомога більшої кількості українських політичних сил в її роботі та узгодження їх позицій. Не сприйняття лідером УСДРП ідеологічних поглядів своїх політичних опонентів жодним чином не переросло в організаційні обмеження: до участі в роботі комісії були запрошені всі політичні сили.

Проте, на черговому засіданні комісії 6 лютого 1948 р., представники Союзу гетьманців-державників висунули умови, які були заздалегідь неприйнятними для інших політичних сил: 1) новостворювана УНРада мала бути координаційним центром українських державницьких сил на еміграції, а не передпарламентом; 2) керівництво Державним центром УНР мало здійснюватися не однією особою, а „чотирьохчленною Колегією”, утвореною з представників різних ідеологічних напрямків; 3) назва „Українська Народна Республіка” мала змінитись на „Українська Держава” [3]. СГД категорично настоював на своїх вимогах і, незважаючи на зусилля І. Мазепи, не змінив своєї позиції і не взяв участі ні в роботі підготовчої комісії, ні в діяльності УНРади, ні Виконного органу.

Представники українських політичних сил у Підготовчій комісії дійшли згоди, що УНРада буде виконувати функції тимчасового законодавчого органу до скликання на звільненій від окупації території України Установчих зборів, які й приймуть закон про устрій української держави. УНРада мала складатися з представників українських політичних партій, що визнають незалежність та соборність Української Держави, засаду лояльної співпраці з іншими українськими групами, свободу вислову думки і переконання та свободу суспільних організацій. Всі українські політичні партії, за винятком СГД делегували до УНРади своїх кандидатів [4].

За пропозицією І. Мазепи УНРаду було сформовано за секторальною системою, яка „припускає всі можливі форми державного устрою та не полишає поза межами об'єднання політичних сил жодної політичної державно-творчої ідеї”. Чотири сектори мали бути „осередками кристалізації громадських сил і політичної думки”: соціалістичний (УПСР, УСДРП, УСРП, УРДП); центрально-демократичний (УНДО, УНДС); націоналістичний (ОУН дві течії); монархічний (СГД) [5]. Загалом українські політичні партії делегували 36 своїх членів, серед яких одним з представників УСДРП був І. Мазепа.

Перша сесія УНРади відкрилася 16 липня 1948 р. в Авгсбурзі. На ній було обрано керівні органи Державного Центру УНР: Президію УНРади та уряд – Виконавчий орган (така назва була прийнята з огляду на еміграційне становище та напівлегальну діяльність Державного Центру УНР на іноземній території. – В. Г). Головою Виконавчого органу і

керівником ресорту (міністерства. – В. Г.) Зовнішніх справ був обраний І. Мазепа [6].

У своєму виступі на сесії І. Мазепа проаналізував завдання, які стояли перед реорганізованим Державним центром і шляхи їх досягнення, подав концепцію діяльності уряду, підкресливши важливість консолідації національних сил на демократичних засадах у боротьбі за незалежність України. Не відкидаючи важливості впливу зовнішніх чинників на вирішення української справи І. Мазепа вважав, що основною силою в боротьбі за відновлення української держави будуть самі українці, тому головним політичним завданням Державного центру, на його думку, була організація своїх власних сил. „Нам не треба штучної єдності, накинutoї згори. Нам потрібна єдність органічна, що дає кожній громадській і політичній групі можливість виявити свої особливі риси, бо така єдність не перешкоджає вільному розвитку сил нації. – переконував він. – Світ визнає і поставиться прихильно до такого руху, який покаже свою зрілість. В цьому пункті є тісний зв'язок внутрішньої і закордонної політики. Упорядковані внутрішні відносини дають кожному народові шанси визнання в світі. І навпаки: факти, що свідчать про політичну незрілість того чи іншого народу, шкодять визнанню його права на державне самостійне життя” [7].

Відповідно І. Мазепа визначив і головні завдання, які Виконавчий орган мав поставити в програму своєї діяльності: 1) довершити консолідацію українських національних сил навколо УНРади; 2) налагодити зв'язки з Батьківщиною та допомагати їй всіма доступними засобами ; 3) встановити зв'язок з „зовнішнім політичним світом”; 4) встановити контакти та тісну співпрацю з представниками інших „поневолевих Москвою народів”; 5) допомагати належному вихованню українського суспільства в еміграції і, насамперед, підготовці активнішої та здібнішої молоді для продовження визвольної боротьби [8]. Президія УНРади, розглянувши програму діяльності уряду, визнала правильними загальні лінії політики Виконавчого органу.

І. Мазепа очолював український екзильний уряд до 12 січня 1952 р. і подав у відставку у зв'язку з незадовільним станом здоров'я. За цей період Виконавчий орган, у зв'язку з кризами діяльності цього органу, двічі складав свої повноваження, але українські політичні сили знову доручали І. Мазепі формувати новий уряд [9]. Що ж заважало роботі і чого вдалося досягнути екзильним українським урядам у вказаний проміжок часу? Насамперед, потрібно зазначити, що ні один склад Виконавчого органу, незважаючи на реорганізації та структурні перебудови проведені І. Мазепою, не виконав своєї програми в повній мірі. Але на це була низка причин, що заважали діяльності уряду. По-перше, не вистачало

матеріальних засобів, тому уряд періодично працював „по мірі спроможностей” кожного з його членів. По-друге, значні зусилля уряд І. Мазепи спрямовував на спростування несправедливої критики з боку потужних опозиційних сил – СГД і ОУН(р). По-третє, напівлегальне становище та проживання членів уряду в різних місцевостях дуже сповільнювало обмін інформацією і, відповідно, прийняття рішень. По-четверте, складний стан здоров'я голови Виконавчого органу та часті зміни складу уряду в зв'язку з переїздом урядовців в інші країни у пошуках засобів для існування [10].

Проте, незважаючи на вищезазначені причини, уряд І. Мазепи мав і значні здобутки. Передусім це стосується його зовнішньополітичної діяльності. Аналізуючи післявоєнну міжнародну ситуацію, І. Мазепа прийшов до висновку, що вона змінилася і напруження між „тоталітарним большевицьким Сходом і демократичним Заходом” все більше зростає: „Під впливом агресивної політики комуністичної Москви світ поволі став приходити до переконання, що існування російської імперії, яка ніколи в своїй історії не мала вільного політичного ладу і не знала пошани до свободи інших народів, загрожує поневоленням не тільки народам Сходу Європи, а й народам усього світу” [11].

Пошуки радикальних заходів боротьби з такою агресією, на переконання І. Мазепи, мали змусити політичний світ глибше дивитися на проблему Сходу Європи, зокрема на проблему України. Виходячи з таких міркувань він бачив перед урядом наступні головні завдання на міжнародному форумі: 1) домогтися, щоб справа визволення України була включена в „програму світового протибольшевицького фронту”; 2) створення союзу поневолених Москвою народів Середньої та Східної Європи і входження України до Об'єднаної Європи – включення її в європейську політичну, економічну та мілітарну систему. Причому І. Мазепа наголошував, що дуже важливо перебороти поширений в політичному світі погляд, ніби українська справа належить до внутрішніх російських проблем та підготувати світову думку до визнання української самостійної національної держави [12].

Отже, Виконний орган, відповідно з розробленою концепцією, зосередив свою зовнішньополітичну діяльність на напрямках: 1) привернення уваги міжнародного співтовариства та урядів демократичних держав до української проблеми; 2) встановлення контактів з екзильними політичними центрами та осередками інших поневолених народів.

Першим кроком уряду І. Мазепи у першому вказаному напрямку була організація інформування світової спільноти про український визвольний рух, становище українців в СРСР і в еміграції, діяльність УНРади. Ресорт закордонних справ спільно з ресортом преси і інформації

регулярно надсилав комунікати для друку у провідних виданнях Європи та Америки, а голова уряду листувався з відомими іноземними політичними діячами, урядовцями, науковцями, письменниками, журналістами, громадськими та політичними організаціями. З цією ж метою, а також для репрезентації політичних інтересів українського народу були направлені представники Виконного органу до Англії, Франції, Італії, Швейцарії, Швеції, Іспанії, Австралії, Аргентині, США, Канаді та інших країн. Для встановлення безпосередніх взаємин з іноземними діячами політики та культури та для ознайомлення їх з українською проблемою, українські представники, заходами Виконного органу, брали участь у міжнародних конгресах і конференціях. І. Мазепа також планував створити Державне видавництво при президії Виконного органу та Пресове бюро УНРади – структури, які мали через власні пресові органи на різних мовах інформувати світове співтовариство про українську справу, а також стати виховним чинником в самому українському суспільстві. Урядом було створено спеціальну комісію для реалізації цього проєкту, але це вимагало значних коштів, яких бракувало. Голова уряду вважав, що українське громадянство саме повинно забезпечувати фінансування діяльності Державного центру УНР і був проти залучення для цього іноземних коштів. На переконання І. Мазепи, незалежна національна політика „може опиратися лише на власних фінансових засобах”, бо інакше вона неминуче підпаде під вплив зовнішніх політичних сил [13].

На рубежі 40-50-х рр. відбувся новий сплеск загальноєвропейського руху до об'єднання. Він був викликаний значною мірою з огляду на небезпеку зі Сходу і вважався необхідним кроком для врятування європейської культури. І. Мазепа спрямовував значні зусилля Виконного органу на приєднання України до Європейського Руху – міжнародної організації, яка ставила своїм завданням об'єднати народи Європи на основі рівноправності держав. Приєднання України як окремої нації та держави до цієї організації, на його думку, було одним із способів для здобуття певних позицій на міжнародному форумі. На переконання голови уряду, такий крок також мав би позитивне значення для української визвольної справи, бо дозволяв українцям обрати європейський демократичний шлях розвитку та давав їм можливість заручитись допомогою провідних держав світу у боротьбі за незалежність і вступі до Об'єднаної Європи. „Прийняття України до Європейського Руху ставило б нас на рівні з іншими західньо-європейськими народами, – зазначав він, – а крім того забезпечило б Україні певну піддержку з боку інших держав і народів в нашій боротьбі за відізвання від Росії та вступлення до Об'єднаної Європи. Сам факт включення ... показував би політичному світові, що українці належать до Європи а не до Азії” [14].

Акція Об'єднаної Європи проводилася зусиллями європейських політичних діячів двома шляхами: державним і громадським. В першому випадку Виконний орган проводив роботу через своїх уповноважених в європейських країнах. У липні 1949 р. уряд подав прохання до керівництва Європейського Руху про включення України до цієї організації, а в серпні того ж р. делегував представника до Страсбургу з листом Виконного органу до Президії Ради у зв'язку з відкриттям першої сесії Ради Європи. Делегації Виконного органу направлялись і на наступні засідання Європейського парламенту. Вони розповсюджували інформаційні матеріали про Україну, виголошували доповіді про основи української політики, проводили наради з представниками інших країн та журналістами. Але Рада Європи, як міждержавна інституція, обмежила поле своєї діяльності країнами-сателітами СРСР, а Виконавчий орган не міг виступати в загальноєвропейському русі як офіційний уряд України, адже більшість розвинутих країн світу підтримували дипломатичні відносини з СРСР. Тому І. Мазепа наполягав на співпраці українців з Європейським Рухом у руслі громадському: через політичні групи та громадських діячів, бо він „є більш відкритий і доступний для поневолених народів” [14]. Важливим чинником у цьому напрямку голова уряду вважав співпрацю українських політиків з впливовими європейськими інституціями: Ліберальним та Соціалістичним інтернаціоналами, діячі яких відігравали значну роль в Європейському Русі. І. Мазепа був одним з ініціаторів створення Українського Комітету Європейського Руху – громадської організації, яка співпрацювала з європейською громадською коаліцією, та спрямовував діяльність цього Комітету [15].

Поруч з заходами по „включенню” України в європейську систему І. Мазепа значну увагу приділяв процесу створення „єдиного фронту боротьби всіх поневолених Москвою народів”. З цією метою Виконавчий орган встановив взаємини з політичними центрами: литовським, латиським, естонським, білоруським, польським, словацьким, грузинським та національними осередками: чеським, румунським, угорським, югославським, болгарським. Українська політика, на думку І. Мазепа, мала ставити справу визволення України на шир. базу і в широкій перспективі і для цього спиратися не тільки на власні сили, але й на сили інших поневолених народів, адже лише об'єднаними зусиллями можна було досягти спільної мети. „Спільно з іншими поневоленими Москвою народами, ми повинні переконати міжнародні чинники, що лише ідея національного визволення народів Європи й Азії та рівноправної співпраці незалежних держав світу, побудованих на засадах соціальної справедливості й загального поступу, – можуть протиставитися наступові

московського большевизму. – підкреслював І. Мазепа. – Тільки з цими гаслами демократичний світ зможе перемогти в назріваючому світовому конфлікті з большевицьким варварством” [16].

Плануючи надалі розширити цю співпрацю, І. Мазепа виношував ідею створення „б'юро чи господарсько-політичного союзу” держав східно і центральноєвропейського регіону – Східноєвропейського союзу, або військово-політичного союзу – „Ліги народів центральної та східної Європи”, який би „в разі воєнного конфлікту уможливив Україні і її сусідам визволитись з московської неволи” [17].

Основні засади створення Східноєвропейського союзу були представлені І. Мазепою на спільнім засіданні президії УНРади та уряду 11 лютого 1949 р. Спільні економічні та оборонні інтереси народів Східної та Центральної Європи, на його думку, мали стати головними чинниками створення Східноєвропейського союзу, заснованого не на примусі, а на принципах добровільної співпраці, що, відповідно, не загрожувало б державній незалежності країн-учасниць. А створення цього союзу, в свою чергу, мало бути етапом входження до Об'єднаної Європи. При встановленні союзних відносин і кордонів І. Мазепа пропонував застосувати етнографічний принцип і переконував, що ця засада є „найбільш правильною і доцільною для встановлення тривалого миру між народами і в цілому світі” [18]. Він вважав доцільним створення політично-господарського союзу незалежних держав: „Біла-Русь, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Україна, Козацькі Землі між Україною і Кавказом та народи Кавказу” [19].

І. Мазепа вітав прийняття України до Організації Об'єднаних Націй. Він вважав, що таким чином міжнародне співтовариство знову визнало існування української держави. Прагнучи залучитись допомогою цієї міжнародної організації у вирішенні української проблеми, Виконавчий орган вжив заходів для поглиблення інформованості ООН про становище українського народу. У вересні 1948 р. направив до ООН свій перший меморіал. В цьому документі було зображено ситуацію в Україні і поставлено домагання, щоб для розгляду української справи та справ інших народів, поневолених „совітською окупацією”, була призначена спеціальна комісія ООН. І. Мазепа гостро критикував керівництво УРСР, яке, репрезентуючи Україну в ООН, не відстоювало права українського народу на міжнародному форумі, а було лише маріонеткою в руках кремлівського режиму. 10 листопада 1950 р. в меморіалі до ООН Виконавчий орган просив заборонити виступи делегації УРСР від імені українського народу і держави. В документі зазначалось, що такі „вірнопідданські заяви, складені в інтересі совітської Москви” не приносять користі українському народові, а лише компрометують його

добре ім'я і викликають „різні неясності та непорозуміння в світовій opinio (думці – В. Г.)” [20].

Отже, в повоєнні роки І. Мазепа розгорнув активну суспільно-політичну діяльність, яка була спрямована в першу чергу на консолідацію українських патріотичних сил та вироблення шляхів відновлення незалежності України. Значною мірою завдяки його діяльності вдалося об'єднати сили української політичної еміграції на широкому фундаменті УНРади – першого національно-державного центру всеукраїнського, соборного значення. Спроби І. Мазепа залучити світове співтовариство до участі у вирішенні складних українських проблем, на жаль, не мали успіху. Але його копітка й цілеспрямована робота по пропаганді в світі ідеї української державності, свободи та демократизму дала позитивний результат значно пізніше, адже відроджена незалежна Україна отримала міжнародне визнання.

1. Мазепа І. Підстави нашого відродження. – Прометей. – Ч. 1: Причини нашої бездержавності. – 1946. – 180 с.

2. Мазепа І. Підстави нашого відродження. – Прометей. – Ч. 2: Проблема відродженої України. – 1949. – 163 с.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр.30. – Арк. 5.

4. Там само. – Спр.44. – Арк. 32.

5. Там само. – Спр.40. – Арк. 8.

6. Свобода. – 1948. – 30 липня.

7. Українські вісті. – 1948. – 24 липня.

8. ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп.1. – Спр.5. – Арк. 6-7.

9. Там само. – Спр.66. Арк. 139.

10. Там само. – Спр.1292. – Арк. 7-11.

11. Там само. – Арк.5.

12. Там само. – Спр.42. – Арк. 143.

13. Там само. – Спр.190. – Арк. 56.

14. Там само. – Спр.5. – Арк. 11.

15. Там само. – Спр.369. – Арк. 54.

16. Там само. – Спр.42. – Арк. 143.

17. Там само. – Спр.1292. – Арк. 5.

18. Там само. – Спр.5. – Арк. 12.

19. Там само. – Спр.46. – Арк. 10.

20. Там само. – Спр.368. – Арк. 2-3.